

Židovska zajednica koja trenutno broji oko dvjestotinjak članova trudi se očuvati svoju baštinu i slaviti sve veće blagdane, pokrenuti projekte i organizirati izložbe, a ponekad sinagoga ispunjava i svoju prvotnu namjenu – održavanjem vjerske službe...

Pogled u unutrašnjost hrama

Sa otvorenja obnovljene sinagoge 2008. godine

Židovska zajednica važna za razumijevanje slojevitog riječkog identiteta

Napisala: Barbara ČALUŠIĆ
Snimio: Petar FABIJAN

Geografski položaj, gospodarske i političke prilike Rijeci su već kao gradu u nastajanju bez sumnje osigurale predznak multikulturalnog grada, otvorenog prema doseljenicima čija se pak individualna povijest i danas može iščitati u kompleksnom riječkom identitetu.

Jedna takva povijest počinje u 15. stoljeću kada u Rijeku pristižu Židovi s talijanskih obala Jadrana, posebno iz grada Pesara i pokrajine Marche. Prvo pisano svjedočanstvo o Židovima u Rijeci datira iz 1436. godine u dokumentu Terra fluminis, a slijede spisi riječkog autora Antonia de Renna iz 1436. do 1461. godine koji uključuju potvrde o zaduživanju ili pak ugovora o unajmljivanju radne snage.

U prvo vrijeme svog naseljavanja Rijeku Židovi su za vrijeme povremenih boravaka stanovali u prostoru grada zvanom Zuecha ili Zudecca, što bi odgovaralo poznatom venecijskom izrazu Giudecca. Zudecca se nalazila u Starom gradu, jugoistočno od katedrale Sv. Vida, otprilike na mjestu gdje je danas zdanje OŠ Nikola Tesla. Njezin se nastanak može objasniti i praktičnim razlozima. Naime, lokalne su riječke vlasti, zbog trgovačkog probitka dolazile u doticaj s trgovcima židovske vjeroispovijesti i nastojeći im osigurati odvojen smještaj, gradeći i iznajmljujući posebne zgrade gdje mogu prebivati. Tako su u Rijeku

Velika sinagoga podignuta je u Via del Pomerio 1903. godine - Nijemci su je srušili 25. siječnja 1944.

mogli dolaziti trgovci sa svih strana, prvenstveno s talijanske Jadranske obale i Dalmacije jer su upravo u ovom otvorenom gradu imali mogućnost nesmetanog obavljanja vlastitih obrednih propisa.

Prvi riječki Židovi doselili iz Splita

Istraživači riječke povijesti pretpostavljaju da su židovske nastambe vremenom zapuštene

jer tijekom 16. i 17. stoljeća više nema nikakvih podataka o poslovnim dolascima Židova u Rijeku, niti se oni pojavljuju prilikom sklapanja bilo kakvih ugovora. To, međutim, još uvijek ne znači da Židovi ipak nisu povremeno dolazili i zadržavali se neko vrijeme u gradu. O ovom svojevrsnom interregnumu kad je riječ o Židovima-Riječanima, svjedoči i Statut grada Rijeka iz 1530. godine koji nema

posebnih odredaba o Židovima, ali se zato u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci čuva knjiga rabina Isaka Adarbija "Dibre Šalom" (Riječi mira) iz 1531. godine koji govori o propovijedima na hebrejskom jeziku.

Ipak, čini se da samostalna židovska općina u Rijeci nije postojala do početka osamdesetih godina 18. stoljeća kada su stvoreni svi potrebni preduvjeti za osnivanje jedne takve konfesionalne i etničke zajednice, izdvojene iz općevažućih pravnih i društvenih normi. Tih je godina ustanovljena stalna trgovačka kolonija koja je ujedno bila i nacionalno-vjerska zajednica.

Koncem sedamdesetih godina osamnaestog stoljeća u Rijeci se trajno nastanjuje nekoliko židovskih obitelji koje su mahom doselile iz Splita, a jedan od osnovnih razloga njihova preseljenja svakako je izuzetno težak položaj ondašnjih Židova na području Dalmacije koja je tada bila pod vlašću Mletačke republike. Pored činjenice što se Rijeka tu još jednom pokazala kao tolerantan grad, iz tog vremena datiraju prvi materijalni dokazi židovske kulture na ovom području. Tako koncem rujna 1779. godine Isak Mihael Penso zajedno s braćom Josipom i Leonom Venturom, Židovima doseljenim iz Splita koji su se bavili trgovinom, prodajom duhana, kože, tkanina, žitarica, rakije, meda i drugih poljoprivrednih proizvoda, u svojstvu zastupnika svoje male zajednice upućuju gradskim vlastima službeni zahtjev u kojem traže dozvolu za podizanjem groblja nedaleko od gradskih zidina i osnivanje vlastite sinagoge – scole.

Kroz povijest je u Rijeci egzistiralo čak 13 sinagoga

U tom zahtjevu tvrde da ukoliko bi im se u tome udovoljilo, u Rijeku bi se zasigurno doselile još mnoge židovske obitelji iz Splita pa čak i nekih talijanskih gradova. Izgleda da su gradske vlasti ovu obavezu zaštite židovske zajednice od početka shvatile ozbiljno i počele poduzimati rigorozne mjere protiv svakoga izgreznika koji bi na bilo koji način ometao odvijanje njihovih vjerskih obreda.

Gubernij je 27. rujna 1779. godine Dekretom dozvolio Židovima da ustanove vlastitu bogomolju koja je otvorena u privatnoj kući obitelji Penso, međutim, obitelj Ventura tome se protivila. Stoga je odlučeno da sinagoga ne bude više smještena u privatnoj kući već u namjenskoj zgradi koju treba uzeti u godišnji najam. Zajedničke troškove za to ravnopravno su dijelili braća Ventura, Isak Mihael Pensa i Isak Levi.

Kako objašnjava Filip Kohn iz riječke Židovske općine čije je sjedište u maloj, čudom sačuvanoj sinagogi izgrađenoj između

Židovska kultura je bogatstvo koje donosi riječkom mozaiku multikulturalnosti

Riječki kvestor Giovanni Palatucci spasio je živote brojnih riječkih Židova

Rijeka je kroz svoju povijest pokazala toleranciju prema Židovima - Filip Kohn

dva rata 1930. godine, kroz povijest je u Rijeci egzistiralo čak 13 sinagoga.

- Prva sinagoga u Rijeci po svoj se prilici nalazila negdje u Starom gradu, a sve do gradnje dviju namjenskih sinagoga u 20. stoljeću, one su osnivane po privatnim kućama. Sinagoga zapravo znači ljude koji se nalaze unutar nje što praktički znači da ako imate ljude koji su židovske vjeroispovjesti i u pustinji možete podići šator koji će tada biti sinagoga, kaže Kohn.

Zlatno vrijeme židovske kulture

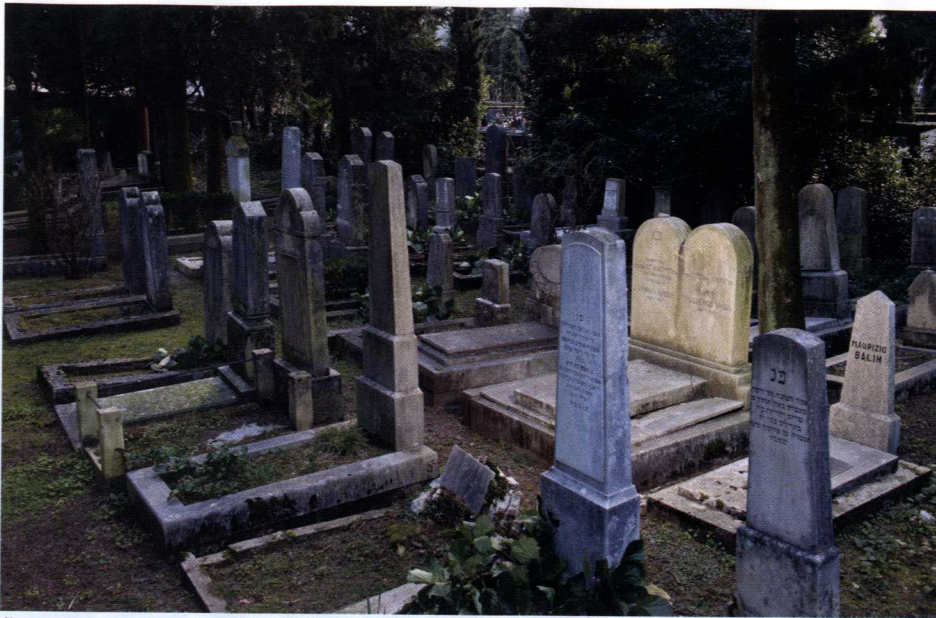
Osim zbog svoje otvorenosti, Rijeka Židovima polako postaje sve atraktivnija zbog svoje rastuće trgovačke važnosti i procjenjuje se da je već u idućem stoljeću u Rijeci živjelo oko 2.000 Židova. O tome svjedoče podaci o organiziranoj riječkoj židovskoj općini tijekom 19. stoljeća koja je imala posebni hram i groblje za sahranjivanje pokojnika po vlastitim ritualnim propisima. Ta je situacija otvarala mogućnost razvijanja drugih institucija prema tradicijama judaizma: tradicionalnih filantrop-

skih humanitarnih organizacija, dobrotvornih, vjerskih i kulturno-prosvjetnih udruženja. Tako je skupina riječkih Židova 1885. godine osnovala karitativnu udrugu Chevra Kadischa ili Sveto društvo. To je najstarije riječko dobrotvorno društvo koje je brinulo o sahranama i održavanju općinskog groblja. Ujedno ovo je društvo svojim članovima pružalo potrebnu pomoć.

- Rijeka je kroz svoju povijest pokazala toleranciju prema Židovima. Iako je prvi incident zabilježen već u 15. stoljeću kad su neki hahari napali židovsku pogrebnu povorku, čini se da je to bio izgred koji nije imao veze s antisemitizmom budući da sve do dolaska fašista nije bilo više nijednog incidenta, objašnjava Kohn.

Takva društvena klima očito je doprinjela da 19. stoljeće i prva desetljeća 20. stoljeća budu zlatno vrijeme za razvoj židovske kulture i tradicije u Rijeci. Židovima su već početkom 19. stoljeća priznata sva građanska prava i slobode te su izjednačeni sa svim ostalim

Židovima su već početkom 19. stoljeća priznata sva građanska prava i slobode te su izjednačeni sa svim ostalim vjeroispovjestima koje su tada egzistirale u Rijeci. Među njima se pojavljuje znatan broj školovanih osoba, ponajviše liječnika, odvjetnika, novinara i publicista

Židovsko groblje na Kozali danas je zaštićeno spomeničko područje

vjeroispovjestima koje su tada egzistirale u Rijeci. Među njima se pojavljuje znatan broj školovanih osoba, ponajviše liječnika, odvjetnika, novinara i publicista. S druge pak strane, tu su i trgovački poduzetnici, novčari, tvorničari i obrtnici koji doprinose razvoju gospodarskih odnosa, unapređujući proizvodnju i akumulaciju industrijskog kapitala. Tijesna je i povezanost riječkih i sušačkih Židova pa trgovci nastanjeni u Rijeci otvaraju vlastite podružnice na Sušaku i obrnuto. Mnoge su trgovačke tvrtke poslovnice, skladišta, tvornice ili radionice bile registrirane kod riječkog i sušačkog katastarskog suda, ostvarujući dobit s obje strane tadašnje državne granice.

Vlasnici i osnivači poduzeća

Čini se da je među prvima na Sušak doselila mnogočlana obitelj Wortmann, podrijetlom iz zapadnogugarskog gradića Gradišća, koji su osnovali tvornicu finih likera Braća Wortmann. Tu su i vlasnici i osnivači poduzeća za uvoz prekomorske robe Pfau & Co., braća Pfau, porijeklom iz Galicije. Veletrgovine vinom posjedovali su Francesco Herzel, te braća Ružička, a od 1896. do 1900. godine na Sušaku je postojala tvornica metala i četki Ivana Friedricha i Otta Fursta. Na kraljevskoj velikoj gimnaziji i Trgovačkoj školi na Sušaku uveden je i poseban predmet "za nauk izraelske vjere" kojega je od 1913. do 1918. godine vodio tadašnji riječki rabin dr. Josip (Giuseppe) Frank.

Takav razvoj židovske zajednice dovodi do izgradnje velike sinagoge koja je u rujnu 1903. godine podignuta u Via del Pomerio, na mjestu gdje danas započinje Ciottina ulica. Projektirao ju je arhitekt Lipot Baumhorn, a unutrašnjost sinagoge bila je bogato ukrašena i oslikana tek kasnije, 1907. godine. Ta je velika sinagoga u središtu Rijeke mogla zadovoljiti potrebe tadašnjih 2.500 vjernika riječke Židovske vjerske zajednice.

Upravo ta velebna sinagoga o čijem postojanju danas svjedoče tek fotografije i pokoji materijalni dokaz koji se danas čuva u njezinoj neposrednoj blizini, u maloj sinagogi, simbol su bezumnog uništenja jedne vitalne zajednice koja je ostavila neizbrisiv trag u povijesti Rijeke. Iako je zgrada preživjela talijansku ok-

upaciju, veliku sinagogu opustošili su i srušili Nijemci 25. siječnja 1944. godine. Njezini ostaci su razneseni poslije sloma Trećeg Reicha kada je na istom mjestu podignuta stambeno uredska zgrada koja postoji i danas.

Šef riječke policije spašavao Židove

Koncem tridesetih godina prošlog stoljeća židovska zajednica i u Rijeci bilježi jednu sasvim drugu, strašnu i bolnu povijest. Službene odredbe protiv Židova počele su se u Italiji primjenjivati 1937. godine, odnosno nakon 10. studenog 1938. kada je donesena zakonska odredba za obranu talijanske rase kojom je bilo zabranjeno sklapanje mješovitih brakova.

- Prvi progoni Židova u Rijeci počinju odmah nakon Kristalne noći 1938. godine. I u Rijeci, Židovi su vlakovima odvezeni u logore smrti, najčešće u Auschwitz. Prema podacima Židovske općine u Rijeci u holokaustu je stradio 401 Židov, no broj stradalih je zasigurno i veći, tvrdi Kohn.

Nemoguće je spominjati strahote kojima su riječki Židovi bili izloženi u Drugom svjetskom ratu bez spomena Giovannija Palatuccija. Poznat još i kao riječki Schindler, Palatucci je

kao šef riječke policije od 1938. godine pa do hapašenja i naposljetku smrti u logoru Dachau spasio živote brojnih riječkih Židova.

- Ubrzo nakon imenovanja na čelo riječke policije, Palatucci je odlučio pomagati riječkim Židovima službeno ih deportirajući u internističke kampove u blizini Rima, gdje je imao članove obitelji koji su garantirali sigurnost i osiguravali dobrobit deportiranih. Od 1940. do 1944. godine Giovanni Palatucci poduzima sve što je u njegovoj moći kako bi spasio živote Židova. Izdavao je lažne osobne isprave i vize, dostavljao je i novac onima koji su se skrivali dojavljivao kada i gdje nacisti planiraju "lov na Židove". Koliko god je mogao slao ih je u logore za internaciju u Italiju, podsjeća Kohn.

Svoju hrabrost i istinsku ljubav prema čovjeku Palatucci je platio životom, a članovi židovskih zajednica i danas se prisjećaju njegovih riječi: "Postoje dvije vrste herojstva – jedna, koja proizlazi iz potrebe ili impulsa i druga vrsta, Palatuccijeva koja se ponavlja i potvrđuje svakodnevno".

Ne zaboraviti

U spomen na njega, a ponajprije bogatu tradiciju židovske zajednice na ovom području Židovska općina u Rijeci sa svojim sjedištem u maloj riječkoj sinagogi, koja je u potpunosti obnovljena 2008., i danas nastoji od zaborava spasiti svu materijalnu i nematerijalnu kulturu koja svjedoči o Židovima na riječkom području. Kako kaže Kohn, zajednica koja trenutno broji oko dvjestotinjak članova trudi se očuvati svoju baštinu i slaviti sve veće blagdane, pokrenuti projekte i organizirati izložbe, a ponekad sinagoga ispunjava i svoju prvotnu namjenu – održavanjem vjerske službe...

Mala skupina riječkih Židova svojim se radom istinski trudi "ne zaboraviti", a bogatstvo koje njihova kultura donosi riječkom mozaiku multikulturalnosti svakom bi Riječaninu trebalo biti podsjetnik na važnost očuvanja slojevitog identiteta kojim se, kao malo koji grad, može ponositi grad na Rječini. ■■

Za vrijeme obreda vjernici su okrenuti prema mjestu u kojem se čuva sveta knjiga (Thora). U tijeku godine najsvečanije je na blagdan Jom Kipur